

Recerca

HISTÒRIA DE VIDA DE MARI CHORDÀ

Artista multidisciplinària, poeta i activista feminista

Núria Gil Duran

HISTÒRIA DE VIDA
DE MARI CHORDÀ
Artista multidisciplinària,
poeta i activista feminista

Núria Gil Duran

[publicacions]
urv

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Edicions

Tarragona, 2022

L'art és part de la producció social; és productiu i produeix activament significats. Encara més, l'art constitueix la ideologia, no es limita a il·lustrar-la. És una de les pràctiques socials a través de les quals se'ns construeixen, reproduïxen i fins i tot redefeixen visions particulars del món, definicions i identitats amb què hem de viure.

Griselda Pollock (1987: 6)

Taula / Table

PRÒLEG / 9

PREFACI / 15

HISTÒRIA DE VIDA I CRONOLOGIA / 19

OBRA ARTÍSTICA / 125

EPÍLEG. OBRA POÈTICA DE MARI CHORDÀ / 129

BIBLIOGRAFIA / 141

PROLOGUE / 155

PREFACE / 161

LIFE HISTORY AND CHRONOLOGY / 165

ARTISTIC WORKS / 205

EPILOGUE. POETRY BY MARI CHORDÀ / 207

ÍNDEX / 215

Agraïments / Acknowledgements

Adam Tomàs, alcalde, Ajuntament d'Amposta; Inés Martí, regidora de Cultura, Ajuntament d'Amposta; Maite Subirats, tècnica de Cultura, Ajuntament d'Amposta; Jaume Llambrich (Publicacions URV); Leia Goiria, Barcelona; Elisa Plana (Sello Estudio); Teresa Sanz, Barcelona; Assumpta Bassas (Universitat de Barcelona); M. José González Madrid (Universitat de Barcelona); Àlex Mitrani (MNAC); Silvia Redondo (Biblioteca MNAC, Barcelona); Teresa Grandas (MACBA); Antonia Perelló (MACBA); Eric Jiménez (Centre d'Estudis i Documentació MACBA; Barcelona); Rosario Peiró (MNCARS, Madrid); Begoña Muro (MNCARS, Madrid); Mercè Otero (Ca la Dona, Barcelona); Ca la Dona. Centre de Documentació, Barcelona; Centre de Cultura de Dones Francesca Bonnemaïson, Barcelona; Biblioteca Francesca Bonnemaïson; Lluïsa Ortínez (Cientomasuna Galeria online); Maria Josep Cuenca (Universitat de València), Institut d'Estudis Catalans; Joan-Josep Sabaté Ramon, president del Casino Recreatiu i Instructiu d'Amposta; Joana Serret (Biblioteca Sebastià Juan Arbó, Amposta); Arxiu Rocamora-Adam, Tortosa; Araceli Mauri Boix; Anna Mauri Boix; Maria Feliu, advocada; Maria Torta Bausili, Amposta; Mara Romero, videoartista; Zoraida Roselló, videoartista; Pep Cavallé (Lo Llar, Amposta); Jordi Mayoral (Galeria Mayoral Barcelona i París).

Ballar totes les músiques i saber quina música ballem

Assumpta Bassas
María José González Madrid
Universitat de Barcelona

Per a una dona que s'enfronta amb la societat, no hi ha armadura més forta i més senzilla que la seva admiració de la grandesa femenina amb la qual entri en contacte.

Llibreria de dones de Milà, 2007

La història de vida de Mari Chordà que tenim a les mans ens arriba en un moment especial. L'obra visual i plàstica d'aquesta polifacètica artista i activista feminista gaudeix d'una merescuda atenció al nostre territori i més enllà. Vivim uns anys dolços, en què el sistema de l'art català finalment fa explícit un interès remarcable pel seu llegat creatiu i l'esfera social i mediàtica dona àmplia difusió a les seves paraules. Adquisicions d'obra per part de museus nacionals, homenatges, reportatges als mitjans de comunicació, un clip al *Telenotícies migdia*, una exposició individual en una galeria d'art i un bon munt d'entrevistes que l'apropen a audiències noves. Cercles de recepció i diàleg que s'expandeixen avui més enllà de les portes obertes al seu territori d'origen, les Terres de l'Ebre, i la presència en cercles feministes, on les seves creacions artístiques i socials han estat acollides i estimades des de fa més temps. Només cal apuntar, per citar-ne alguns exemples, la seva primera exposició individual itinerant el 2006 que va començar a la seva ciutat d'origen, Amposta, "Mari Chordà, Passar i traspasar 1960-2000", de la mà de l'amiga galerista Marisa Díez de la Fuente; i la primera exposició amb vocació retrospectiva i catàleg amb textos de referència, "Vinc d'una zona humida. Mari Chordà", a cura de l'artista i poeta Marta Darder, al Centre de Cultura de Dones Francesca Bonnemaison de Barcelona, el 2010.

Vam conèixer Mari Chordà a finals dels anys noranta, a través de relacions comunes en l'àmbit del feminisme a Barcelona. Com a joves professores, entusiasmades per la seva meravellosa memòria dels seixanta i setanta i afamades per saber més d'aquella generació de dones lliures i lluitadores que seguien actives obrint camins, la vam convidar a compartir poemes i experiències de vida amb les nostres estudiants de Belles Arts. La trobada va ser intensa i molt bonica, i encara recordem el silenci expectant que va fer-se al vestíbul de la Facultat quan recitava i el dinar aplegades al pati del bar, sota la figuera, assajant la complicitat política entre professores, alumnes i treballadores, en una universitat que es deixava habitar i transformar (sense idealitzar aquells temps en els quals també es van produir aprenentatges dolorosos).

Des d'aleshores, la relació amb Mari Chordà ha continuat trenant amistat i acompanyament professional en un munt d'ocasions. Desenes de converses a casa seva, dinars als bars i invitacions a classes on sempre comparteix generosament memòries i reflexions amb les més joves. Més endavant, textos¹ i conferències acadèmiques en els indrets més variats, des de centres cívics fins a la Feminist Art History Conference de l'American University a Washington, el 2018; entrades en enciclopèdies² i viquipèdies; la gestió de la seva participació en l'exposició "The World Goes Pop" a la Tate Modern de Londres i el divertit i emocionant viatge a la inauguració, el 2015; la càlida trobada de dones a la seva exposició "Llots i torbes" a Lo Pati d'Amposta, el 2017, etc. Per a nosaltres i per a totes les que, com nosaltres, han tingut la sort de compartir projectes enriquidors amb Mari Chordà, aquest és, doncs, un moment molt especial en què podem participar de la seva felicitat quan ha arribat l'hora del reconeixement social que honora la seva història i contribució a una cultura comuna. Una cultura de la llibertat i de la creativitat artística i social com a política activa de resiliència.

De la mateixa manera, també aquest és un moment interessant per a les investigadores feministes, ja que ens permet preguntar-nos precisament sobre la dimensió simbòlica del que estem vivint, sense ànim d'abaixar ni un decíbel la música de celebració, sinó per fer allò que precisament li agrada molt fer a Mari Chordà: moure el cos al so de la música, tot sabent quina música ens agrada ballar.

I... volem ballar-les totes! Perquè sabem de les paraules de l'anarquista Emma Goldman: "si no puc ballar, aquesta no és la meua revolució". Volem ballar la meravellosa música que sentim quan el món es desvetlla per contemplar, gaudir i abraçar sense recances i amb apassionament l'experiència femenina creadora que ha estat nodrint des de sempre les relacions socials i culturals. Tanmateix, és interessant situar-nos amb perspectiva en el mapa d'aquesta onada expansiva d'esdeveniments que estan tenint lloc en el marc de la cultura artística de les institucions, del mercat de l'art i de les empreses mediàtiques. És rellevant

1 GONZÁLEZ MADRID, María José (2017). "El café-bar laSal i laSal, edicions de les dones", *Moments Històrics de les dones a Catalunya*. Barcelona: Institut Català de les Dones / Biblioteca Virtual de Investigación Duoda-Universitat de Barcelona.

2 BASSAS VILA, Assumpta (2019). Entrada biogràfica i comentaris d'obra de Mari Chordà a *La pintura catalana. Segones avantguardes*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, pàg. 220-21 i 335.

deixar per escrit que aquest escenari s'ha esdevingut després d'un interessant treball de fons. Nombrosos textos de catàleg, exposicions monogràfiques i estudis d'investigació científica van iniciar-se als anys noranta i han anat creixent al llarg d'aquests últims 10 anys. Aquesta tasca d'acompanyament a la trajectòria artística de Mari Chordà va néixer fruit de la seva tossuda força per fer-nos partícips de les seves passions i horitzons de llibertat. A la llum de les seves converses ha crescut l'interès d'investigadores culturals arrelades al territori ampostí —sovint impulsades per les polítiques culturals locals. No menys important és posar al mapa l'impuls que ha representat la força de la política de les dones en aquest final de segle xx i com ha calat a la universitat. En aquest últim sentit, tenim la fortuna de comptar amb un treball d'investigació acurat sobre la trajectòria i l'obra de Chordà realitzat per una fornada de professores i historiadores feministes de l'art de la generació dels 90 que van formar-se en diàleg amb la política feminista de base i han funcionat en xarxa i com a pont per fer emergir especialment la seva contribució visual i plàstica en àmbits de la cultura contemporània nacional i internacional. Per exemple, la gestió per a la incorporació de la seva obra en exposicions com “Feminismes!”, en la secció dedicada a l'avantguarda feminista dels anys setanta, al CCCB (2020), que mostrava obres de la Verbund Collection de Viena al costat de les artistes catalanes i espanyoles que també van destil·lar en les seves obres el feminisme de la segona onada en col·leccions de museus nacionals. Un relat necessari que un dia valdrà la pena escriure amb detall per comprendre aspectes reals del funcionament de la recepció crítica de l'obra d'una artista en el sistema de l'art actual.

A través de l'acadèmia feminista viva —que, per fortuna, ja existeix avui al nostre país— les contribucions culturals i artístiques de Mari Chordà formen part de camps d'estudi variats que estan transformant radicalment les narratives de la història recent de l'art i la percepció de l'imaginari visual del nostre passat creatiu. Per exemple, els seus *Autoretrats embarassada* i la sèrie *Vaginals*, iniciats als seixanta, tenen un lloc destacat en la història del “protofeminisme”, que la historiadora grega Kalliopi Minioudaki ha rastrejat en propostes internacionals del pop art,³ per arribar a la conclusió que existeix un “pop art feminista” i que el feminisme en l'art comença abans de la generació de pràctiques conceptuals i performances que el van portar a l'escena massiva als setanta.⁴ Així mateix, són essencials per explicar la llibertat femenina en l'art en la segona onada de feminisme a Catalunya.⁵ Paral·lelament, l'experiència de cocreació del bar-biblioteca laSal és ja un capítol en el panorama d'espais de

3 MINILOUDAKI, Kalliopi (2010). “Pop Proto-Feminisms: Beyond the Paradox of the Woman Pop Artist”, SACHS, Sid; MINILOUDAKI, Kalliopi [eds.] (2010). *Seductive Subversion: Women Pop Artists 1958–1968*. Nova York: Abbeville Press, pàg. 90–143; i MINILOUDAKI, Kalliopi (2015). “Feminist Eruptions in Pop, beyond Borders”, MORGAN, Jessica; FRIGERI, Flavia [eds.] (2015). *The World Goes Pop*. Londres: Tate Modern, pàg. 73–95.

4 BASSAS VILA, Assumpta; GONZÁLEZ MADRID, María José (2021). “Las artistas y el pop art en Cataluña en la década de 1960: Carme Aguadé, Silvia Gubern, Mari Chordà”, *Asparkia: investigación feminista*, 38, pàg. 315–340.

5 BASSAS VILA, Assumpta (2010). “Feminismo y arte en Cataluña en las décadas de los sesenta y setenta. Escenas abiertas y esferas de reflexión”, ALIAGA, Juan Vicente; MAYAYO, Patricia [eds.]. *Genealogías feministas en el arte español: 1960-2010*. Madrid: This Side Up, pàg. 229-252.

creació de dones a Europa.⁶ També sabem que l'obra visual i plàstica de Chordà comparteix amb altres artistes de diferents llocs d'Espanya un lloc destacat en la genealogia feminista de l'art espanyol, un altre camp de treball fonamental impulsat per l'exposició i catàleg de Patricia Mayayo i Juan Vicente Aliaga al MUSAC, el 2010⁷. Tampoc no podem oblidar-nos del territori d'investigació sobre la història del feminisme a Catalunya que tan bé va registrar el llibre *Feminismes de la transició a Catalunya*. Textos i materials, de Conxa Llinàs Carmona, en què l'obra pictòrica de Chordà il·lustra la portada.⁸

La història de vida elaborada per la professora Núria Gil Duran s'ubicaria en aquest corrent de recerca científica i fa la interessant tasca de sintetitzar dades testimonials anteriors per afegir-ne d'altres de noves, obtingudes de l'estudi de documents, fotografies i converses amb l'artista. Un recorregut que ofereix una perspectiva que no teníem fins ara: el testimoni i memòria dels rastres fecunds que deixa l'experiència de vida d'una dona, sense separar la vida personal de la professional, allò individual d'allò col·lectiu, ja que una vida no es viu mai parcel·lada. A través del balcó de les paraules, l'autora ens aproxima a un itinerari vital que contribueix a contextualitzar les polifacètiques i múltiples activitats d'aquesta artista, poeta i activista cultural i feminista, amb molts més detalls dels que coneixíem fins ara. En llegir-lo obtindrem perspectives sobre la història de vida d'una dona que, com "moltes altres dones", sap reconèixer i desplegar la llibertat amb què va venir al món i de la qual se sent mereixedora, hereva i amb el compromís de compartir-la des del gaudi. Una dona que, com "moltes altres dones", ha lluitat contra els determinismes patriarcals de gènere i la violència literal i simbòlica del patriarcat. Una dona que com "moltes altres dones" ha volgut i vol, per damunt de tot, celebrar el plaer de ser dona escampant el secret "a veus" que va descobrir en la revolució feminista, que la vida és per gaudir del que ens dona i de les relacions amb d'altres.

Aquesta experiència de mediació femenina, de relacionar-se amb el món, amb el coneixement, amb la creació i amb la vida a través de "moltes altres dones" i amb "moltes altres dones", Mari Chordà l'ha posat al centre de la seva història vital, segurament trenant intuïció i desig. Qui coneix Mari Chordà sap que la seva vida està sembrada de projectes en relació amb dones amb qui compartir anhels, inquietuds, idees i realitats. I sap del protagonisme de les relacions d'amistat, que són les que ens fan sentir profundament, a cadascuna, que som qui som i som com som perquè hem escollit fer-nos des d'aquestes relacions. I són les relacions entre dones les que ens porten més enllà perquè contribueixen a donar existència a allò que fem.

Mari Chordà ha reconegut, al llarg de la seva vida política, creativa i artística, autoritat a moltes altres dones: Marisol Panisello quan Chordà era petita, Soledad Sevilla

6 JAKUBOWSKA, Agata; DEEPWELL, Katy [eds.] (2018). *All-women art spaces in Europe in the long 1970s*. Liverpool: Liverpool University Press.

7 ALIAGA, Juan Vicente; MAYAYO, Patricia [eds.] (2013). *Genealogías feministas del arte español, 1960-2010*. Madrid: This Side Up.

8 LLINÀS CARMONA, Conxa (2008). *Feminismes de la transició a Catalunya. Textos i materials*. Barcelona: Horsori Editorial.

quan estudiava a Barcelona, les dones de laSal, Anna Díaz-Plaja, Txiqui Berraondo, Anna Subirana, Marisa Díez de la Fuente, Elsa Plaza, Montse Clavé, Conxa Llinàs, Marta Darder, Lluïsa Julià, Carme Vidal, Teresa Sanz, Meri Torras, Lluïsa Ortínez, i un llistat ben llarg... i ha creat, des d'aquestes relacions, espais i projectes fonamentals de la lluita feminista a la Catalunya de les últimes dècades del segle passat i inicis del XXI.

Reconèixer autoritat femenina és, des del feminisme de la diferència, una pràctica política. La pensadora italiana Lia Cigarini ens diu que l'autoritat femenina no és una resposta ni tampoc el contrari de l'autoritat tradicional (masculina), que s'identifica amb un exercici de poder. Al contrari que el poder, l'autoritat no s'exerceix, sinó que es reconeix en una altra i circula. La pràctica de l'autoritat femenina reprèn l'etimologia de la paraula, *auctoritas*, vinculada a *auctoria*. Reconèixer autoritat vol dir reconèixer allò que una altra dona ha fet i que ens serveix com a model o com a inspiració de vida i de pensament. L'autoritat femenina només té lloc en la relació. Vol dir reconèixer en l'altra una "interlocutora magistral", en diàleg amb una altra dona, o amb els seus escrits o creacions, considerar-la una mestra i una mediació amb el món. És, per tant, una mesura d'existència i una genealogia dels sabers per estar i per actuar al món. Lia Cigarini assenyalava també que la pràctica que crea autoritat simbòlica de dones crea també una realitat social i dona eines per a la crítica del sistema de poder.

Contemporàniament, i en el marc de la revolució feminista, la poeta Adrienne Rich havia pensat i proposat, com una gran possibilitat política per a les dones, la importància de trobar camins i espais on poguessin coincidir l'energia de les relacions i l'energia de la creació. Mari Chordà, des dels inicis de la seva carrera creativa, va saber trobar-los ambdós, des de la passió per la creativitat amb les paraules i els pinzells, i des de la confiança en la creació col·lectiva d'espais i propostes que avui configuren realitat social.

És interessant adonar-nos, doncs, que l'especial alegria que ens travessa l'espina-dada a moltes quan celebrem el reconeixement de les aportacions d'una dona a la cultura femenina i mixta de la humanitat respon en part al fet que, avui, podem dir que l'experiència femenina del món ja pot ser llegida i mirada amb la singularitat que aporta i no com una excepció ni com a representativa de carències o d'heroïcitats en narratives victimistes o hagiogràfiques. La naturalesa d'aquesta alegria és el que anomenaríem una *emoció-evidència*, i és l'argument més clar que tenim —no per casualitat ens ve de la saviesa del cos— que podem "gaudir sense fingir". La creació de les dones al món existeix definitivament —"ha vingut per quedar-se", que diuen ara— i té el pes que existeix una realitat esperançadora. Ens ho diuen els fets i les paraules que unes i altres anem posant al món sobre la singularitat i fecunditat de les nostres relacions, sobre la grandesa que es desprèn de la vida de les dones creadores de fills i filles que no parim mai per anar a la guerra sinó per transitar amb alegria profunda els vincles entre els mots sagrats i el món del carrer.

Prefaci

Ens trobem immerses en el segle del feminisme. El segle XXI, i encara més la dècada dels anys vint, es consolida com el de la reivindicació de la dona en tots els àmbits. Això no significa que la presència de les dones en el món de la ciència, la cultura, l'empresa, l'agricultura, la política, en l'àmbit judicial o en el sector econòmic tingui un reconeixement significatiu veritable i de fons. Però sí que és cert que visualitzar i donar relleu a la trajectòria de tantes dones i de gèneres diversos ha de normalitzar la igualtat, cosa que pot fer disminuir els prejudicis establerts durant tants segles i, en certa manera, evitar ignoràncies i la prevalença d'estereotips imposats pel patriarcat, concepte antropològic d'organització social i cultural que ideològicament defensa la superioritat dels homes sobre les dones.

Estem observant, fins i tot, que en alguns casos preval la discriminació positiva per poder eliminar aquest greuge antic o present. Podem afirmar que això serà suficient? És evident que no: la presència de les dones és només un fet de tants i tants que s'han d'introduir com a reals, verificables i rellevants, i justament és per això que cal sumar accions, relats, memòries i visualitzacions en tots els sectors.

Les dones hem de mostrar de forma permanent que tenim la mateixa capacitat i que actuem en llibertat: això vol dir *ser*. *Ser* entès com la manera d'expressar-nos, d'organitzar-nos, de relacionar-nos i de manifestar-nos amb qui vulguem, com vulguem, on i quan vulguem. Precisament és el cas, encara que òbviament no és l'únic, de la nostra protagonista, Mari Chordà Recasens, coneguda com a Mari Chordà. Durant molts anys hem tingut la mala praxi de no esmentar el segon cognom de les dones i els homes, que al nostre país fa al·lusió al cognom de la mare, i és rellevant no oblidar-lo. Però, dit això, endinsem-nos en la vida i la trajectòria d'una dona que ha lluitat per viure en llibertat i que, de fet, ho ha aconseguit. El seu activisme social, creatiu i literari l'han convertida en referent del panorama feminista a Catalunya, així com de la xarxa creativa de l'art i de les lletres.

Des d'un inici, per molt que l'art, en primera instància, és intrínsecament plàstic, constatem unes manifestacions artístiques carregades de missatges i de pensaments que desitgen arrelar de forma transversal en les generacions que comparteix, generacions que en un futur tindran gran repercussió. Ara ja som conscients que l'art és social i també polític, que reflecteix el context mitjançant les formes cromàtiques, volumètriques o objectuals. Permet que romangui la força del discurs que es pretén transmetre; més que la recreació gestual, impera la rotunda reflexió sobre el que es vol explicar i com fer-ho per donar-hi significat i que l'obra perduri en el temps. D'igual forma destaquem l'empremta de Mari Chordà en la seva vessant de poeta,¹ que també esmentem i analitzem i a la qual dediquem l'epíleg.

Així, aquesta publicació pretén donar a conèixer encara més Mari Chordà. La seva trajectòria professional i personal és tan rellevant que ens ha semblat imprescindible elaborar un recull que sorgeixi de la recerca completa del que s'ha escrit sobre ella i la seva projecció artística. Ens ha semblat imprescindible per al món de l'art, per al de la poesia, per al del feminisme, per a l'activisme pioner, per al món editorial i per al territori dels seus orígens, Amposta, on s'ha sentit sempre tan arrelada per molts motius: la seva família; el negoci familiar de Casa Chordà; Lo Llar,² l'espai lúdic i cultural que hi va fundar... I, és clar, també han estat grans lligams el riu, el mar i la terra de què tant ha fruit des de la seva infantesa i durant les seves breus o llargues estades. Aquesta publicació hauria d'aportar significació fonamental a Catalunya i a l'Estat espanyol, per la relació que ha tingut amb diferents institucions culturals i la coneixença que ha mantingut amb persones, del seu entorn més proper o llunyanes, sovint rellevants i en altres ocasions dones o homes anònims, que l'han influenciada. Mari Chordà ha conegut diversos països europeus, ha passat una part de la seva vida a França, i també a Anglaterra, on la darrera dècada s'han interessat per la seva obra, com a l'Estat espanyol. Això afegeix un altre motiu a la justificació de la publicació: que puguin restar recollides moltes de les obres realitzades en les diferents etapes artístiques, sense deixar de donar protagonisme a la selecció de poemaris dels quals és autora.

Entenem que una forma àgil de relatar una història de vida és seguint el mètode traçat per la línia del temps, és a dir, la cronologia. Ho defenso no només com a historiadora, sinó també com a docent i ensenyant. Podem fer salts d'un tema a l'altre, quan calgui, però el procés i progrés dels fets amb les causes i conseqüències d'una història de vida poden facilitar la narració amb més coherència i permetre que s'entenguin millor. Com era Mari Chordà als 15 anys? A què aspirava quan va anar a París amb la seva parella? I Lo Llar, va suposar una revolució social i cultural a Amposta? Què pretenia fer com a fundadora d'una editorial feminista? Per què dècades després va estar més de 18 anys sense pintar? Són els anomenats "silencis pictòrics" (Marisa Díez de la Fuente), o "una ferida dolorosa, però ja hi tornaré" (Mari Chordà)? Tot aquest seguit de qüestions

¹ Mari Chordà prefereix que l'anomenem *poeta* i no *poetessa*.

² En les referències a aquest espai, es mantindrà l'article *lo*, excepte en els casos que aquest es contregui.

probablement podran trobar resposta al llarg d'aquestes pàgines, resultat d'una recerca exhaustiva i d'un contacte directe amb la protagonista. Podríem anomenar-ho també una biografia autoritzada. No hi apareix ni una línia que Mari Chordà no vulgui que hi aparegui. Cal destacar que no es tracta d'una dona carregada de recances o de complexos que hagin acabat sent tabús en la seva vida; ans al contrari, Mari Chordà és una dona que parla de forma clara, directa i contundent. I no ho fa ara que s'apropa a la dècada dels 80, ho ha fet sempre, amb la qual cosa ha ajudat a trencar la invisibilització de les dones i a generar un viratge radical, tant en l'imaginari col·lectiu com en la resolució efectiva en la praxi vital.

A més del que ja s'ha esmentat en referència a la justificació que socialment i cultural té aquest llibre, hi ha una part de proximitat, ja que conec de fa molts anys l'activista feminista, artista i poeta. És una familiar molt propera d'Anna Ortí Chordà, amb qui vaig compartir tota la meua infància i joventut a Amposta, tant a l'escola com fora. Jo ja coneixia la seva tia Mari, i quan teníem uns 15 anys, Anna un dia em va dir:

—La meua tia ara viu a Barcelona i ha fundat una editorial amb un grup de dones, venen unes agendas feministes. En vols comprar una?

—Clar que sí.

I li vaig encarregar l'agenda de laSal.³

Són moltes les autores que han aprofundit en tot el que relaciona l'art i el feminisme: artistes, historiadores de l'art, mecenes o col·leccionistes. Són majoritàriament dones, que han aportat una quantitat ingent d'informació a "la nova història de l'art, la història crítica de l'art o la història de l'art radical", en paraules Lluïsa Faxedas (2009), amb diversos textos incipients a partir de la dècada dels setanta, concretament als Estats Units i a la Gran Bretanya. Noms com els de Griselda Pollock, Lise Vogel, Lucy Lippard, Laura Mulvey, Joanna Frueh o Whitney Chadwick van fer grans aportacions. La possible resposta a la pregunta que dona nom al treball de Linda Nochlin *Per què no hi ha hagut grans dones artistes?* (1971) ens conduiria a una suma d'idees anquilosades que no han permès donar-los les mateixes oportunitats, visibilitzar-les i, per tant, donar-les a conèixer i reconèixer-les, tenint ben present que tota l'arrel patriarcal s'engreixa mitjançant la càrrega política en contextos autoritaris, lluny encara de la democràcia i la igualtat. Vaig poder aprofundir en aquestes valoracions en una sèrie de conferències presentades a partir de l'any 2013 a la Universitat Rovira i Virgili i altres institucions. Però per donar relleu a les dones cal anar més enllà de les conferències, de les xarxes socials i de les celebracions internacionals de cada dia 8 de març. Cal aplegar totes aquestes accions publicant, divulgant i donant a conèixer, fent vida d'empremta feminista cada dia.

³ laSal editorial apareixerà escrita amb la lletra inicial minúscula i sense espai entre l'article i el nom per voluntat de Mari Chordà, d'acord amb el grafisme original.